

העולם הזה עגול. מה שאינו יודע להסתובב,
ייפול

אנונימי

1

הרהורים מהעבר

אין דרך טובה יותר להמחיש את הצורך בחשיבה ארוכת טווח עבור מדינת ישראל מלבצע את התרגיל שחוקרי עתידים מרבים להשתמש בו ומכונה תרגיל ברטרוספקציה. מטרתו ליצור משחק מחשבתי שבו אדם מדמה את עצמו במקום אחר ובזמן אחר – על ציר של 100 שנים לאחור – כדי לנסות ולהבין מה יתרחש בעתיד וכדי לראות כיצד התעצב העתיד בסופו של דבר.

תרגיל בחשיבה
רטרוספקטיבית

דמה במחשבתך שהשנה היא 1910 ואתה נער יהודי בן שלוש-עשרה החי בלונדון, בן למשפחה אמידה בעלת עסקים חובקי עולם. זה עתה חגגו לך הורייך מסיבת בר מצווה והאווירה היתה מושלמת. קרובים מכל רחבי אירופה באו לכרך הגדול להשתתף בשמחתך, איש לא רצה להחמיץ הזדמנות לבקר בבירת העולם של אותם ימים. ב-1910 שלטה אירופה בחלקו המזרחי של כדור הארץ, חוותה תקופת שלום וכלכלתה פרוחה, ובראש כל מדינות היבשת עמדה כמובן הממלכה המאוחדת הגדולה. אין פלא שבשנה זו אנשים חשובים סבורים שמלחמות לא ייתכנו עוד, ואם יתרחשו, אזי יתנהלו בעצימות נמוכה ויימשכו, לכל היותר, שבועות ספורים בלבד, בעיקר משום שלחצים בינלאומיים ושווקים פיננסיים גלובליים לא יעמדו במתח ובמועקה של מלחמות ארוכות ואכזריות. העתיד מנקודת מבט בריטית היה ברור: שנות ביטחון ושגשוג שבהן אירופה, ובראשה

בריטניה, תנהל את העולם. העתיד מנקודת ראותך, בהיותך נער יהודי למשפחה אמידה של אנשי עסקים, היה מבטיח וברור אף יותר: בבוא היום גם אתה תצא למסעות באוניות עמוסות טובין בארצות תבל, תתוודע לתרבויות רבות ותנהל את העסקים שיריש לך אביך ביד רמה. בקיצור, בר מזל.

דמיין את עצמך 10 שנים מאוחר יותר, בשנת 1920. אתה בן 23, אביך האריך ימים ונפטר בשיבה טובה בן 55 – כעשר שנים מעל לממוצע של תוחלת החיים באירופה באותם ימים. אירופה מתעוררת למציאות חדשה. היבשת נקרעה לגזרים בגלל מלחמה כוללת ועקובה מדם אשר נרשמה בהיסטוריית העמים כ"מלחמת העולם הראשונה". הסדר העולמי השתנה לכלי הכר וכך גם כל התשתית העסקית שהשאיך לך אביך. היבשת נמצאת מול שוקת שבורה. האימפריות שעליהן ביסס אביך את יחסיו העסקיים – האוסטרו-הונגרית, הרוסית, הגרמנית והעות'מאנית – נעלמו עם עוד מיליוני נפשות במלחמה שארכה לא פחות מארבע שנים. אתה מתחיל לחפש מקום חדש לבסס בו את מאווייך העסקיים והמשפחתיים. מדינות שהיו עד לא מכבר בפריפריה של בריטניה הגדולה, כגון יפן וארה"ב, הפכו באחת למעצמות-על. ההסכם שהוכתב לגרמניה הבטיח שהיא לא תצוץ ככוח צבאי מחדש בעתיד הנראה לעין. ההיגיון הבריאי שלך אומר שעסקים בגרמניה הם הזדמנות חייך. ארה"ב ויפן רחוקות מדי, וכדי להצליח בהן בעסקים אתה צריך משאבים שאינם בהישג ידך וקשרים אישיים. גרמניה קורצת לך כי כמה מקרובי משפחתך הרחוקים גרים שם והם משכנעים אותך להצטרף אליהם בטענה שזו ארץ שהתרבות בה עשירה ופורחת ובעת שלום אין טובה ממנה לעסקים – מה גם שיוכלו לעזור לך ולפתוח לפניך את המעגלים הנכונים. אתה מחליט להשתקע שם ולמצוא לך בת זוג שתוכל לבנות איתה משפחה משלך.

עכשיו שווה בדמיונך את האווירה ב-1935, בשבת שבה עולה בנך בכורך למצוות. רחובות ברלין הומים בריונים נאצים שמציקים ליהודים. אתה ואשתך וקומץ קרובי משפחה יושבים בסלונך המרווח, הילדים משחקים בגינה. אתה מעלה לשיחה את החששות הכבדים שמקננים בלבך זה זמן רב, מעלה בזהירות את האפשרות לנסוע עם בני ביתך לארה"ב. השיחה המנומסת נעשית מתוחה. רגשות עזים צפים. בסבלנות אתה מסביר שנדמה לך כי המצב נהיה מסוכן, שהבריונים לא יחדלו מההצקות ושהם עלולים גם להיסחף באקסטזה ולהתחיל לקחת נפשות. אתה מפרט את האפשרויות העסקיות שלהערכתך ייפתחו לפניך בארה"ב ומבקש את ברכתם לפני צאתך לדרך החדשה. אתה מחשב שלפי הממוצע של תוחלת החיים באירופה נותרו לך עוד כחמש-עשרה שנות חיים.

אתה הרי כבר בן שלושים ושמונה. במקרה הטוב תגיע לגיל חמישים וחמש, השנה אז תהיה 1952. אתה מבטיח לבקר לעתים קרובות ואם לא תסתדרו תחזרו לברלין. הם אינם נותנים לך את ברכתם, משוכנעים שמישהו יתעשת וגל האנטישמיות הנוכחי יפוג כלא היה. אתה אזור אומץ ובעזרת מעט החסכוניות נוסע לארה"ב עם אשתך ושני ילדיך. אינך יודע שזו הפעם האחרונה שאשתך רואה את כל בני משפחתה. לא זו בלבד שגרמניה שבה לכוחה הצבאי, אלא גם כבשה את צרפת ונעשתה לכוח הדומיננטי באירופה. הקומוניסטים הבולשביקים החזיקו מעמד אחר המהפכה ועתה הם בעלי בריתם של הנאצים. בריטניה, ערש ילדותך, היא המדינה היחידה שעמדה נגד גרמניה. כל שאר מדינות העולם לא רצו להיות צד במאבקי הכוח הללו, בסך הכול רצו לחיות בשלום. מנקודת מבטם של רבים, בשנת 1939 יהיו המאה ה-20 והמאה ה-21 שייכות לרייך, לכן איש לא מצא טעם להתעמת עם המגלומניה והבוטות של היטלר והכול שתקו לגחמותיו הגיאופוליטיות.

השנה כבר 1941, ארה"ב סוף סוף מצטרפת למלחמה אחר המתקפה הברברית של יפן על פרל הארבור, שמזעזעת את התודעה הציבורית. הבן שלך כבר בן תשע-עשרה והוא מהמגויסים הראשונים למלחמה באירופה. הוא טייס קרב בחיל האוויר האמריקני ואינו מספר לך על עלילותיו בקרבות. אתה עוד איכשהו מצליח לישון פה ושם אבל אשתך היסטורית. אינך יודע את נפשך מרוב דאגה. עתה תאר לעצמך את קיץ 1945, עשר שנים לאחר שעזבת את גרמניה. השמועות על אסון נורא שקרה לעם היהודי באירופה מתאמתות. החישובים מראים שלפחות שישה מיליון יהודים נספו, כמה שחוקרים התחילו לכנות "שואת העם היהודי". שלישי מבני עמך נמחה מעל פני האדמה בתוך חמש שנים בלבד! לפני המלחמה היו 18 מיליון יהודים בעולם ואחריה נותרו רק 12 מיליון. ונוסף על הנספים האלה היו עוד כ-70 מיליון בני אדם מכל הדתות והגזעים שקיפחו את חייהם. התמונות באמצעי התקשורת קשות מנשוא. בהדרגה גם לאשתך חודרת התודעה שכל בני משפחתה נספו, ומאז אינה מתאוששת.

המלחמה שהובילה ארה"ב מביאה להתרסקותה של גרמניה ולחלוקתה. אירופה מתחלקת לשני גושים: מדינות אשר בראשן עומדת ארה"ב, ומדינות שבראשן בריה"מ. שתי אלה מתחרות מי תהיה היורשת הגדולה של נכסי האימפריות האירופיות שבאו אל קצן. ארה"ב מתגלה לפתע כמעצמת-על כול יכולה שמעולם לא היתה כדוגמתה בהיסטוריה האנושית. היא שולטת בכל נתיבי הים בעולם ובטכנולוגיות אוויריות מתקדמות שמאפשרות ניידות נוחה בין יבשות גם עבור

אזרחים מן השורה. יש בידה כוח אימתני, כוח הנשק הגרעיני, שאך זה הוכיח עצמו בהירושימה ונגסאקי, ובעזרתו היא יכולה להכתיב את תנאיה לכל מדינה אחרת בעולם. בריה"מ מוצאת עצמה מאוגפת על ידי מעצמת-העל החדשה הזאת ולמעשה מתעוררת לחלום בלהות גיאופוליטי אחרי מלחמה שמכונה בפי כול "מלחמת העולם השנייה". עושה רושם כי הדרך היחידה שלה להשתחרר מהמצוקה היא לפלוש לגרמניה ולכבוש את אירופה. מומחים מכינים את דעת הקהל למלחמה הבאה, שתהיה הרסנית הרבה יותר ממלחמת העולם השנייה. הייאוש מהמין האנושי ומגחמותיו חונק כל בר-דעת.

אף שהסתיימה המלחמה, הבן שלך עדיין לא חזר מאירופה. במכתבו האחרון הוא מתאר לפניך את שנגלה לעיניו במחנות ההשמדה. מדבריו אתה מבין שאט אט הוא נעשה ציוני נלהב ולבך עומד מלכת. לטענתו רק מדינת יהודים בפלשתינה תוכל להיות הפתרון האמיתי כדי שהזוועות לעולם לא יחזרו על עצמן. אתה מצפה בכליון עיניים לשובו. אחותו הקטנה ממנו, בת ה-21, מתחתנת בקרוב, ואין זה ייתכן שלא יהיה בחתונתה. בן 23 הוא היום ואתה קולט פתאום שבגילו ממש גם אתה, אחרי מלחמת העולם הראשונה, חככת בדעתך לאן לפנות. אתה נזכר שלא האמנת שתוכל להיות עוד מלחמה בימי חיך ומתחיל להבין עד כמה מפליאות הן תהפוכות ההיסטוריה.

בעשור שחלף מאז באת לארה"ב בשנת 1935, הצלחת להתקדם מעט, בקושי רב הקמת עסק קטן. אתה מקווה שעתה, משנגמרה המלחמה, תוכל להרחיבו שכן דומה כי הכלכלה האמריקנית משתקמת מהמשבר הכלכלי שנקלעה אליו ב-1929 והגיע לשיאו בשנה שבה היגרת. אתה גם מקווה שהבן יחזור מהחזית וישתלב בעסק.

עכשיו דמה לעצמך שהבן חוזר ורוחך טובה עליך ושניכם תופסים שיחה של אב ובן. אתה מדבר על התפקיד המוביל שאתה מייעד לו. הוא אינו מתלהב. אתה מנסה לברר מה עובר בראשו ומה ברצונו לעשות עתה, לאחר שחזר ממלחמה כה מרה. מה רבה הפתעתך ואכזבתך כשהוא מספר לך בעדינות שעולה בדעתו להתנדב באחד הקיבוצים בפלשתינה. הוא מספר לך בפרוטרוט על חיי הקיבוץ והאידיאלים הסוציאליסטיים שמונחים ביסודו. בלחש, כממתיק סוד, הוא מדבר על המאבק שההגנה מנהלת נגד הבריטים והערבים בפלשתינה, על הצרכים הביטחוניים של היישוב בארץ ועל העזרה שהם זקוקים לה מיהדות העולם. אתה מאזין בקשב רב, אבל תוהה בינך לבינך מנין הידע הזה שהוא מגלה ומנין הלהט הזה שבו. כשאתה מעז לשאול, הוא מזכיר, כבדרך אגב, בחורה מעיר הנמל מרסיי

שבצרפת אשר באה מאחד הקיבוצים לעזור לארגן את עלייתם של ניצולי השואה לפלשתינה. היא עצמה עלתה לפלשתינה עם עליית הנוער בהיותה נערה צעירה מצ'פרו, כפר קטן במרוקו, והצטרפה מיד לקיבוץ.

אתה מנסה לדבר על לבו שהמדינה הבטוחה והמבטיחה ביותר לחיות בה לאחר המלחמה אינה אלא ארה"ב, ומה לו ולמקום מרוכה סכנות ומוכה מלריה. בהכרח היטב את הבריטים, בתור בריטי לשעבר, אתה גם בטוח שהם לעולם לא יסכימו להקים שם מדינה ליהודים. אתה מבקש להדגיש כי אינך משוכנע שיהודים יכולים לנהל מדינה משלהם, כי אין להם מסורת של ניהול עצמי וגם לא תרבות של עצמאות. והסיכוי לעמוד בפני מדינות ערב שיקומו נגדם, אם רק יעזו להכריז על עצמאות, אפסי. כשמתחוויר לך שדבר לא עוזר אתה מנסה את הנשק האחרון שברשותך ואומר בעצב שאתה כבר מתקרב לגיל 50 והשנים מתחילות לתת את אותותיהן עליך ושאתה מתפלל שדבר לא יקרה לך עד שהוא יחזור בעוד שנה, אבל שביא גם את זה בחשבון. כשאתה מבין שהבחור מאוהב ודבר לא ישכנע אותו, אתה כבר מרים ידיים.

בכל זאת, דמה את עצמך שלוש שנים מאוחר יותר. השנה 1948, הבן נשאר בקיבוץ ולא שב. אתה קורא בשקיקה במכתבים המעטים שנולד לך נכד חמוד, שהוא מהילדים הראשונים שנולדו במדינת ישראל לאחר הכרזת העצמאות. כשאתה קורא לפני אשתך את מספר הזהות שניתן לו אתה לא מצליח לעצור בעד הדמעות. המספרים שקעקעו הנאצים על זרועות בני משפחתך עומדים מול עיניך והניגודיות החדה שעולה בראשך הקורח אינה מרפה. היא מציפה אותך עד מחנק. אינך יודע את נפשך מאושר ומדאגה כאשר נודע לך כי כמה ימים קודם שהכריז בן-גוריון על הקמת המדינה הוא מינה את בנך, קצין בכיר בצבא ההגנה לישראל (צה"ל), להקים את חיל האוויר של מדינת היהודים. אתה מוצא את עצמך בוהה שוב ושוב בשלוש האותיות צה"ל. אתה מקווה שאף אחד לא שומע אותך חוזר עליהן כמו מנטרה ובה בעת בוהה בתמונת ילדך ונכרך התלויה במשרדך. הם ניצבים לפניך במשך היום ובחלומות הלילה. שנתיים מאוחר יותר נולדת לבנך בת. זו נכדתך הראשונה ושמחה ממלאת אותך (את סוף הספר הזה אחתום בסיפורו של נכדה של נכדתך זו ובקורות חייו במחצית הראשונה של המאה ה-21).

עכשיו תציג בעיני רוחך את קיץ 1967. אתה כבר בן 70. לא דימית בחלומותיך הכי פרוצים שתגיע לגיל הזה. כשנולדת היתה תוחלת החיים הממוצעת בארה"ב ארבעים ושמונה שנים. מי היה מאמין שיתווספו לנתון הזה עוד עשרים ושתיים שנים לפחות, ותזכה עם רבים אחרים להגיע לגבורות ובריאותך עדיין איתך.

מלחמת ששת הימים היתה בבחינת הפתעה וניצחון שקברו סופית את הספקות האחרונים שהיו לך בנוגע לעתידה של מדינת ישראל. באותו זמן חווה החברה האמריקנית משבר שלא היה כדוגמתו – נקרעת בגלל המלחמה בווייטנאם. כולם עדיין מאמינים שכוחה של ארה"ב יכריע את המלחמה הזו. אתה דואג לשני ילדיה הגדולים של בתך שגויסו גם הם לחזית עם הווייטקונג. אתה לא מדמה לעצמך שארה"ב הגדולה תנחל את אחד מכישלונותיה הצורבים שיעצב דורות שלמים בעתיד. בינתיים הנכד הגדול שלך בישראל, גם הוא עדיין מגויס אחר מלחמת ששת הימים. הוא קצין צעיר בצנחנים והיה ממשחררי הכותל. ובשעה שארה"ב מובסת לא על ידי בריה"מ אלא בידי חבורות לא מאורגנות לכאורה של קומוניסטים בצפון וייטנאם, ישראל לא רק שאינה מובסת על ידי צבאות ערב, אלא היא גוברת על צבאות רבים בתוך שישה ימים ומשחררת את כל מזרח ירושלים. אתה עומד נדהם מול ההיסטוריה של ימי חיך ותוהה מה עוד תזכה לראות.

בהנחה שהיית ממשיך לחיות עוד שנים רבות התהפוכות שתראה הן מעל לכל דמיון. עכשיו בכל זאת דמה את עצמך 10 שנים בלבד אחר מלחמת ששת הימים. השנה היא 1977. אחר מלחמה בשנת 1973, שבה מדינת ישראל כמעט נכבשה על ידי סוריה בצפון ומצרים בדרום, לא אחר מאשר סאדאת, נשיא המדינה הגדולה והחזקה ביותר שבין ארצות ערב – מצרים, נוחת כנמל התעופה ע"ש בן-גוריון ונושא נאום של פיוס ושלוש בכנסת ישראל.

אתה כבר בשנת 1989 ובריה"מ הגדולה קורסת בקול ענות חלושה. מתגבש איחוד בין מזרח אירופה למערב אירופה והוא מתנהל ללא אף ירייה אחת – דבר שפשוט אינו נתפס. אחד ההוגים הגדולים של התקופה, פרנסיס פוקויאמה, כותב עקב האירוע ספר שמכה גלים בכל רחבי תבל וכותרתו קץ ההיסטוריה והאדם האחרון.³ הוא טוען כי נפילת הגוש הקומוניסטי לא היתה רק עוד מהלך בהיסטוריה האנושית הארוכה של ניגודים בין השקפות, אידיאולוגיות וצורות משטר שמביאים לסכסוכים בין המאמינים בהן, אלא סימנה את קצה של ההיסטוריה הזו, ואת המעבר לתקופה שבה הדמוקרטיה הליברלית תשרור בכל מדינות העולם, בלי שאידיאולוגיה אחרת תקרא עליה תיגר. סכסוכים בין מדינות יהיו מעתה והלאה מוגבלים לכיסים נקודתיים מעטים בלבד.

המשך לצייר את עצמך ארבע שנים מאוחר יותר, אחר שנים של יידויי אבנים, ערפאת נוחת בישראל וחותרם עם יצחק רבין, שנאו נפשו, ושמעון פרס ידיו, הסכם אשר מבטיח "לא עוד מלחמה ולא עוד שפיכות דמים". בוודאי לא היית

יכול לשער ששבע שנים בלבד לאחר מכן, לא אחר מהאדם הפרוע הזה ששמו אריאל שרון, שכל העולם חשש מיכולת השיפוט שלו, יהיה ראש ממשלת ישראל, ושהמשנה לו יהיה לא אחר משמעון פרס, ויחדיו ינהלו השניים מלחמה נגד ערפאת, והלה יהיה ספון בחדרו כמה שנים עד אשר יטיסו אותו לבית חולים בצרפת לסיים בו את חייו. בדמיון הפרוע ביותר גם לא היית יכול לנחש ששלוש שנים בלבד לאחר שנבחר אריאל שרון לראש ממשלה וניהל מלחמה נגד הפלסטינים, הוא נסוג ללא הסכם מעזה ומיישובים ביהודה ושומרון ללא תמורה ונגד דעתם של בוחריו וחברי מפלגתו. בדרך הוא הפך להיות ה"אתרוג" שהשמאל בישראל וכל ממשלות העולם דאגו לשמור עליו מכל משמר.

מה רבה בוודאי השתאותך כאשר בשנת 2000, כששרון עולה לשלטון בישראל, הנין שלך, נכדו הבכור של הבן שלך, שזה עתה השתחרר משירות צבאי, מחליט לעזוב את מדינת ישראל ולחיות בסין – מעצמת-העל של המאה ה-21, אם לא מבחינה צבאית בוודאי ובוודאי מבחינה כלכלית. ובייחוד אתה תמה כיצד קרה הדבר שאחד הנכדים של בתך חוזר בתשובה, נעשה לחסיד מחסידי חב"ד ועולה להשתקע בישראל.

את הגרוע מכול עד כה קשה לך מאוד לעכל. השנה היא שנת 2001. כלכלתה של ארה"ב מגיעה לשיא כל הזמנים. מצבה הפנים-פוליטי והגיאופוליטי מושלם. כל המומחים מאמינים שהדמוקרטיה והקפיטליזם ניצחו בהיסטוריית העמים, ומעתה, לפחות באלף השנים הקרובות, יחקה העולם כולו את המודל האמריקני. אך חבורה של תשעה-עשר פנאטים מוסלמים, משכילים שלמדו באוניברסיטאות, משנים שוב את ההיסטוריה. מתקפת הרצח על בנייני התאומים והפנטגון ב-11 בספטמבר מועזעת את אמות הסיפים של הסדר העולמי. משם מתחילה להתגלגל המאה ה-21 בדרך מפתיעה אף יותר.

את מקצת הדרך הזו של המאה ה-21 ואת הגרסה הישראלית שלה אני מבקש לתאר בספר הזה. בכל הנוגע לעתיד, הדבר היחיד שאפשר להיות בטוחים בו במידה רבה הוא שבדרך כלל השכל הישר בטעות יסודו. ובכל זאת פטור בלא כלום אי-אפשר. שומה עלינו לנסות להבהיר את הדרך כדי שלא לשגות בנושאים הרי גורל, ואולי גם להצליח לזהות הזדמנויות היכולות לקדם את כולנו ליעדים ולהישגים נשגבים יותר.

אילו עמדנו כמו מיודענו בתחילת המאה ה-20, ודאי לא היינו יכולים לחזות את האירועים כפי שהתגלגלו בה, אך בכל זאת היינו כנראה מזהים מגמות בולטות אחדות מתוכם לו רק השתמשנו בשיטת מחקר כדוגמת זו אשר אני

מבקש להציע בהמשך. למשל, היה די ברור שגרמניה, אשר אוחדה בשנת 1871, היתה לכודה ככוח אירופי חשוב בין רוסיה לצרפת ושאפה להגדיר מחדש את מעמדה באירופה ובעולם. רוב המאבקים בחצייה הראשון של המאה ה-20 נסבו על מעמדה של גרמניה באירופה. אף כי לא היתה דרך לחזות בעליל את המיקום ואת העיתוי המדויקים של המלחמות, הרי את עצם הסבירות של קיומן בהחלט היה אפשר לחזות – כפי שיש אשר אכן עשו.

אני מודה כי את עוצמת ההרס שליווה את המלחמות הללו ושהביא לאוברן האימפריות האירופיות היה קשה מאוד לחזות, ובכל זאת, היו אשר חזו שמלחמות יהיו קשות בהרבה אחרי המצאת הדינמיט. לו רק דאג מישהו לחבר את המגמה הטכנולוגית הזו למגמות גיאופוליטיות אחרות, אולי היינו מזהים משהו מאופי הקרבות של המאה ה-20. ודאי שאת עלייתן של ארה"ב ושל בריה"מ היה אפשר לחזות, כפי שאכן עשה אלקסיס טוקוויל.⁴

מדינת ישראל ראתה בשישים שנותיה הראשונות תהפוכות והישגים יוצאים מן הכלל. לפחות מעט מהשיגיונות היו יכולים להימנע לו רק בחנו את המגמות ארוכות הטווח בדרך תקפה כלשהי ובעזרת קצת מזל. מגמות רבות בעולם כבר קורמות עור וגידים מתחת לפני השטח. יש דרך לתאר אותן ולבחון כיצד הן יכולות לעצב את האירועים של המאה ה-21. האתגר הגדול שלי בספר הזה הוא לנסות לבחון את השתקפותן בהקשר הישראלי. כדי לעשות זאת אנסה לעמוד על כתפיהם של רבים אחרים העורכים מחקרים על העתיד ולהוסיף את הנדבך הישראלי.